

NÉGY FOLYÓ ÖSSZEFOLYÁSA (I.)

Részlet

V A R G A Z O L T Á N

„Ott, ahol zúg az a négy folyó”, hangzik a valaha divatos irredenta dal, vagy talán „hangzott” inkább.

Egyebek mellett olyképp is folytatódva, hogy „búg a kürt az ősi vár fokán”, sőt „honvéd áll a Hargitán”, merthogy a zárósor tanúsága szerint „Erdély bércére visszaszáll, zúgva száll, büszkén áll a magyar turulmadár”. . . Nos, igen, Erdély bércére rövidlejáratián valóban vissza is szállt, a többnyire magyarul is csak Bánátnak mondott Bánság síkjára azonban átmenetileg sem, ám ez már aligha az itteni magyarok bűne avagy erénye. Amiért is mégsem árt rájuk néha odafigyelni. Főleg, ha maguk közt vannak, alkalmasint egy, sikeres vendégszereplés után hazatartó autóbuszban, némi italtól is fűtötten. Úgyhogy csakugyan meg kell tőlük kérdezni: Hogy is szól az a dal, arról a bizonyos „három folyó”-ról? Természetesen államnyelven. „Nem három, hanem négy!”, hangzik el erre szintén az állam nyelvén, de kellő eréllyel. Annak a tenyeres-talpas Magyola Ilonkának a szájából, akinek a kikindai műkedvelő színjátszók keretében, bár olykor üde naivszerepekről is álmodozik, többnyire be kell érnie a sűgással. Nem mintha itt ő sűgött volna. Annál kevésbé, mivel a buszban öccseinek egyike volt éppen a dalra zendítő. Ám ami a folyók számát illeti, Ilonka már csak azért is állhatatos marad, mivel három folyóról szóló dal nincs is, viszont ez az a dal, az a bizonyos, csak éppen négy folyó szerepel benne . . . Addig-addig, amíg a közeg el is hiszi, hogy a helyesbítés pontosítás csak, nem akar átejtés lenni. Komolyabb következménye, tudomásom szerint, nem

is lesz a dolognak, talán amiért az öcsök egyike vagy mindkettő, nemcsak ezt énekelte. Hanem egyebek mellett azt is, hogy „Eltárs, ma nekünk csak öt perc az élet, öt perc, és nincsen tovább . . .” Olyan sorokkal is, hogy „üsd-vágd a sok fasisztát”, azzal fejeződve be, hogy „harc után békében pihenhetsz a földön, kivívtad a népek igazát!” Amit egyébként, alkalmasint korán kialakult morbiditásomból adódóan is, hajlamos vagyok „pihenhetsz a földben”-nek hallani és énekelni. A különben kosárfonásból élő Magyoláék, mondhatni komplett családként, lelkes tagjai a szülővárosombeli József Attila „kultúregyesület” színjátszó együttesének, legalábbis ami a testvéreket, s ezek egyikének-másikának a házastársát illeti, ám azért a színpadon látottakról-hallottakról a nagydarab, kofaasszony külsejű Magyola néni is a beavatottak határozottságával nyilvánít véleményt, lévén kedvelője az „erős drámának”. Ámde nem is ez a fontos itt most, hanem hogy a buszban ott „magunk közt” voltunk. „Mi, magyarok” ugyebár, mármint akik ott voltak, nem mintha meglepő volna, hogy az a bizonyos négy folyó illetéktelenül illetékes fülekbe is beletorkollott. De azért a tanulság egyértelmű: nem jó „őket” magukra hagyni.

Úgyhogy bármi szívesen is folytatnám „egyesben” tovább haladva, kis időre mindenképpen csatornát kell váltanom, s az értekezés hangján tovább folytatnom. Elismerve, sőt az elismerés hangján nyugtázva is mindazt, ami elismerhető, sőt nyugtázható is. Hogy ti. az igazhitű sztálinizmustól való „titoista” elszakadás után idővel mégiscsak sok minden változni kezdett. Akár még javulni is, s ez még a kisebbségi politikára is érvényes. Netán meglepő is egyúttal. Legfőképpen, amiért helyzetünk, azaz a vajdasági-délvidéki magyarság helyzete, a szakítást, illetve a szovjetizált anyaországgal való viszony megromlását követően nem rosszabbodott, ellenkezőleg, egy ideig inkább javulni látszott. Esetleg éppen „látszani látszott” azért így, mert e téren nem éppen könnyű eldönteni, mi is történt „őszintén” és mi „hátsó szándékkal”. Éppen amiért a kérdést itt olyképpen is feltehetjük, hogy nemzet(ek)ről és nemzeti kisebbség(ek)ről lévén szó, lehet-e az uralkodó nemzet a „többség”, a kisebbséget kezelő hatalom egyáltalán „őszinte”, mentes lehet-e minden „hátsó szándék”-tól. Illetőleg mit is érthetünk itt őszinteségen és hátsó szándékon. Vagy éppenséggel hatalmon, „rendszeren”, oszthatatlan alanynak, „homogén szubjektum”-nak tekintve azt, mintha egyetlen személy volna. Holott még az egyszemélyi diktatúra sem csupán

magát a diktátort, az önmagát kimondottan vagy kimondatlanul államnak érző „első személy”-t jelenti, mindaz pedig, ami benne, államában történik, annak szándékát. Vagy éppen holmi meghatározott menetrendet, másképpen „forgatókönyv”-et, ami szerint viszont – akarjuk-nem-akarjuk mi kis senkik ideleln – minden történik. Mivel a politikában-történelemben akad ugyan forgatókönyv éppen elég, emiatt is ütköznek azok össze egymással, összhatásként olyan újabb „forgatókönyv”-et eredményezve, ami azért mégsem „forgatókönyv”, mert nincsen előre meghatározva – legfeljebb részeiben, s azok kölcsönhatásainak összességében. Ebből eredően születve meg olyanak-amilyennek, miközben a forgatókönyveket mégiscsak megírják, ugye? . . . Amiért is a forgatókönyvíró legfeljebb a hőseivel szórakozó Gondviselő lehet a maga, számunkra hozzáférhetetlen szerzői ihlete szerint. Számunkra úgy, mint ha nem lenne. Miközben a forgatókönyv képze bennünk akár még kézenfekvő is lehet, kiszolgáltatottak, alárendelt helyzetben lévők esetében természetes termékeként az alulnézetnek. Gyakorta csapdájaként is egyben, annál kevésbé elkerülhetőn, minél inkább igyekszünk nem belekerülni. Helyzetünkéből adódó paranoid képzetként, olykor fejtetőre állítva: ott is gyanús törekvést sejtetően, ahol nem erről van szó, vagy csupán nem olyanról, amire gondolunk éppen. Úgyhogy, ha sorsunk felől dönteni kívánó többségi szándékot kísérelnék meg most, így utólag letapogatni, mindenképpen oda kell kilyukadnunk, hogy az „állam” vagy éppen a „párt” valamilyen „kollektív tudatot” is kifejez ugyan, ám ez mindenképpen egyéni tudatokból tevődik össze. Sőt: szándékokból is. „Elsők”-ből (vagy ha így jobban tetszik „elülsőkből”, esetleg „mellsők-ből”) és „hátsók”-ból, úgyhogy ha ezek keveredési arányaira vagyunk kíváncsiak, nem csupán a politikacsinálókat kitevő emberanyagra kell odafigyelnünk, s annak kultúrájára, értékrendjére, hagyomány- és mítoszkészletére, hanem arra az ideológiára is, aminek mindezt semlegesítenie kellene, közömbösítenie, mint savnak a lúgot. Ami viszont egyes fejekben inkább végbemegy, másokban annál kevésbé. Úgyhogy minden őszinte jószándékot eleve kétségbe vonni ugyanolyan elnagyoló tévedés, mint a látszatnak simán bedőlni. Éppen mert egy hatalom politikájában egységes „első szándék” létezhet, gyakran van is, méghozzá minél inkább hatalom ez a hatalom, annál inkább, alkalmasint sokkal inkább, mint amennyire az egyáltalán megvalósíthatónak bizonyulhatna. Ugyanennyire egységes és világosan körvonalazott „hátsó szándék” azonban

már aligha lehet kialakítható, hiszen itt a szándék éppen azért „hátsó”, mert nem beszélhetünk nyíltan róla. Beavatottként legfeljebb bizalmas körben. Amiért is itt minden szándék annyira lehet kollektív csupán, amennyire minden olyan dolog az lehet, amiről valamennyien tudunk, ám valamilyen oknál fogva úgy teszünk, mintha róla semmit sem tudnánk. Annyira, hogy azokra, akik ezt a hallgatólagos megegyezést megszegik, gyakran le is csapunk, amiért „elkiabálják”, amit mi . . . alkalmasint csak nem érzünk még időszerűnek. Mivel egy bizonyos szinten mégiscsak létezhet kollektív szándék: „alapgázon”, azaz az érzelmek szintjén. Attól tartok, minél inkább kollektív lények vagyunk, ismét csak annál inkább. Végső fokon „etnikai” és „etikai” mivoltunk keveredési arányának megfelelően, emlékeztetve rá, hogy sokkal inkább a „másság” nem tűrése, semmint annak ellenkezője felel meg az őseredeti beprogramozottság állapotának. Ám ha a „hátsó szándék kérdését” egyéni tudatokra lebontottan vesszük szemügyre, maradéktalanul még az őszinte jószándék, az „idealizmus” lehetőségét sem kell elvetnünk, bármennyire csekélynek is tűnjék annak előfordulási gyakorisága. Mindenképpen elenyészőnek a realistákéhoz viszonyítva, azokéhoz, akik egy vegyes népeességű, nemzetiségekkel megáldott vagy megvert ország fenntartása, egységének megőrzése érdekében stabilizáló tényezőnek épp a toleranciát, az egyenlő jogok megadását vagy annak legalább látszatát tartják. Egyensúly- és arányérzékkel bíró, nem annyira „etnikai” vagy „etikai” személyiségként, hanem inkább „taktikai” észemberként megmutatkozva, lényegében mentesen az említett érzelmi síktól. Szemben a hatalomhoz csatlakozó elvtelenek népes, de hordalekese-déstől olykor azért áthatott táborától, melynek tagjaiban nemegyszer éppen a családítól a nemzetiig terjedő „vérségi” kötelékekre épülő pereputty-érzések és mi-kutyánk-kölyke-reflexek jelentik az önzetlenség egyetlen megnyilatkozási formáját, na meg az önigazolás legkézenfekvőbb lehetőségét. Sok mindent megmagyarázva, legalábbis sejtetve. Egyebek mellett valamennyire azt is, miért történik annyi minden más-képp „fent”, mint „lent”, ámde azt is egyben, miképpen hat vissza a „lent” a „fent”-re.

Némileg talán azt is megvilágítva, hogy a nálunk és velünk történtek megértéséhez nincs igazán szükség konspiratív módon kialakított „hátsó szándék”-ot feltételezni. Nincs, mivel a „nagy tábor”-ral „kis tábor”-ként szembekerülő jugoszláv politikát, így a nemzetiségit is, ekkor ez a

konfrontálódás határozza meg mindenekelőtt. Annak felismerése is tehát, hogy bármilyen jól működő erőszakgépezettel rendelkeznek is a hatalom, jobb, ha nem termel ki ellenséget magának. Akkor is az adott államkereten belüli térség soknépűségét és -nyelvűségét tekintve alap helyzetnek, ha fáradt pillanatokban más is eszébe juthat: pl. hogy „egynyelvű szocializmus” felépítése mindenképpen egyszerűbb, könnyebb, kényelmesebb lehetne. Olyan „vélt tény”-ként, amiből könnyen vágykép is válhat. Főleg amiért a „fallikusan agresszív” alkattal, vagy ha úgy tetszik, a történelem kialakította nemzeti karakterrel, „társadalmi jellem”-mel ez van összhangban. Megfelelő mítoszkészlettel is felerősítve. Mert hát a háborúban mégiscsak „mi véreztünk”, elsősorban „mi, szerbek”, miközben a horvátok usztrasák voltak, árulók, ugyanúgy, mint ezek a siptárok, akiket most albánoknak illik nevezni, magyarok meg a többiek és lám, nekik már több joguk is van, mint nekünk, még sincsenek megelégedve. Vagyis íme az ellenképlet, ami a hosszú időn át visszafogottan, „retardáltan” fejt ki a maga hatását.

Egyelőre úgy, hogy „hadd csinálják”. De azért oda kell figyelni rájuk, nem hagyni őket magukra. Nem bizony, a négy folyójukkal. Nem, mivel ez a négy folyó, mármint a Duna, a Tisza, a Dráva, a Száva, most már itt folyik össze minálunk.

Így valahogy „ők”. Végkifejletét tekintve saját tragédiájukat is előkészítve.

Miközben „mi” . . . ugyan mit is csinálunk?

Tudomásul vesszük a dolgokat, már-már bizakodunk is. Alkalmasint egyenjogúbbnak is érezve magunkat a valóságosnál. Annál is inkább, mivel intézményeink, a Jugoszláviában élő délvidéki (elsősorban a vajdasági) magyarság intézményei most vannak alakulóban, bővülőben, fejlődőben, pátriánk történelmi méretűvé mélyülő szakadarságának idején, sőt vele összefüggésben. Mivel ezek egyikének-másikának létrehozását éppen anyaországunktól való elszigeteltségünk tette parancsoló szükségletté, mint ahogy ugyanez kényszerítette rá a hatalmat is, amely ilyenformán a történelmi hazát, mintha fölöslegessé is igyekezett volna tenni számunkra, idejében elébevégya az utána való vágyakozásnak. Ami egyébként ezekben az olykor határprovokációktól is tarkított években részünkről nem volt túl heves – talán amiért Moszkva nem járult hozzá az irredentizmus fegyverének bevetéséhez. Mert talán még köztünk is akad, aki – Rákosi és az oroszok ide vagy oda – bedől egy

ilyen propagandának. Elszigetelt esetek persze így is előadódnak, jómagam egy bírósági hírre emlékszem a Himnusz ügyében. Természetesen a magyaréban, valaki kocsmában húzatta volna. És hát „Rákosi is erre a himnusza menetel”, olvashattuk a tudósításban, holott himnusza nem szokás menetelni, a magyarra nem is nagyon lehet, ámbár nem ez a fontos itt, hanem hogy az a Rákosi, aki „kígyót-békát kiált hazánkra”, na meg maga a kígyó-béka is, egy idő után megszűnt, ám a himnuszhúzatást később sem vették jónéven. De azért a kiabálás, a kígyó-béka, mindenképpen ellensúlyozást kíván. Egyebek mellett az odaátról sugárzott szerb nyelvűre replikaként magyar nyelvű rádióadást is. „Hallgassák az igazságot a szocialista Jugoszláviából!”, hallhatjuk megfelelő intenzitású zavarás kíséretében, ez azonban inkább az odaátiak felé irányul. Ámde így is meg merem kockáztatni, hogy az onnan ide küldöttnél valamivel több igazságot tartalmaz. Ámbár egy megcsömörlött ávos tiszt a túloldaltól épp ez idő tájt szökik át, felőlünk nézve a drótsövény innenső oldalára. Ez is újsághír, még a nevére is emlékszem, Rádi Istvánnak hívják. Őt aztán többfelé fel is léptetik, hogy Kikindán is szerepel-e, nem tudom, Zentán azonban madarász nagybátyám is végighallgatja, és amint hozzánk átlátogatva szokott epéjével később meséli, nem egy pillanatban érez kísértést a közbeszólásra: „De hát ez nálunk is így van.” Ám a nemsokára megalakuló és különböző nemzetiségi nyelveken, de legfőképpen magyarul szóló újvidéki rádió, jó ideig „Rádió Noviszád”-ként jelentkezik, bár nekünk szólna, és ahogy a műsora bővül, s egyre változatosabb is lesz, mindinkább a magunkénak kezdjük érezni. Miközben én többségi szájból az elmagyarosodásáról is hallok némi felhanggal. Mivel a hullámhosszán nem csupán magyarnóta csendül föl, tájunkról toborzott énekesgárda hangján, vidékünk cigányzenészeitől kísérve, de tartományi tartalmú táncdalokat is sugároz, zombori rózsákról, Tiszán ringó csónakról, vagy éppen arról, hogy „Járnak-e még sokan a Bega-partján?” Ámde a korszak világlágereit is inkább innen, semmint Pestről éterbe bocsátottan hallhatjuk. Alakul azonban színészeket főállásban foglalkoztató rádiódrama együttes, sőt Vidámest néven futó rádiókabaré is, humorista háziszzerzőkkel, nem feltétlenül vetekedve a pesti humorral, de lényegében annak hagyományaiból táplálkozva. Ám ami a legfontosabb, más irányba kilőtt nyilakkal. Mert a fő dolog mégis: hogy a gyakran szakállasokból időzített viccek itt az oroszok rovására is elhangozhatnak. Eleinte még a Kreml ablakából

mindent látó Bölcs rovására is, aki számomra ez idő tájt ijesztően halhatatlannak látszik, egészen a váratlanul ráköszöntő vég pillanatáig. Ám ami e felvirágzást illeti, az nagyobb részét már ezen a pillanaton túl bontakozik ki. Mint például a fiatal újvidéki egyetem Magyar Tanszéke, tovább fejlődve a korábbi kétéves Tanárképző Főiskolából, élén az ifjúkora magyarságubancából kikeveredni nehezen tudó Krleža világpolgár barátjával, azzal az européerként többszörösen is kisebbségi sorsú Sinkó Ervinnel, akinek a maga elpusztíthatatlanul messianisztikus naivitását egészen Moszkváig kellett elvinnie, hogy megfelelő szinten és helyszínen érje csalódás. De ez idő tájt bontakozik ki napilapunk, a Magyar Szó köré kristályosodva, a Forum-ház is, könyvkiadóval és hozzá irodalommal. Kisebbségivel, de annak látszani egyre inkább nem akaróval. Vagyis mintha sok minden épp ez idő tájt kezdene szárba szökenni.

Virágba bomlani is idővel. Fent a csúcsokon, felsőbb, sőt legfelsőbb jóváhagyással.

Úgyhogy csakugyan kérdés: elnyomottak vagyunk-e vagy sem? És ha igen, jobban-e, mint amennyire a többségiek is azok, olyan totalitárius rendszerben, amely többségi polgárait (vagy inkább alattvalóit) attól a joguktól is megfosztja, hogy kisebbségi polgártársaikat elnyomhassák. Helyettük nyomva el azokat, de annyira csak, hogy ne érezzék magukat elnyomottaknak. Kirekesztettnek se, befogadottnak inkább, ami könnyen lehet az önfeladás előszobája, s így a maga módján veszélyes. Apám szerint is, akivel erről többször vitázom. Amiért gyakran mond olyat: inkább nyomnának el bennünket, akkor talán akarnánk is megőrizni magunkat. Alkalmasint valami egyénfelettien önmagáért való célnak látva magyar voltunkat. Miközben én elengedhetetlen emberi jognak érzem, hogy nemzetet és anyanyelvet bárki szabadon választhasson magának. Akkor is, ha a körülmények nem minékünk kedveznek. Semmilyen „érzelmi érvet” sem ismerve el, semmiféle nem magunk választotta helyzetet megfellebbezhetetlen sorsszerűségnek olyanokat is a megmaradás hűségére kötelezőnek, akik még meg sem születtek. Mert magamat ugyan másnak, mint magyarnak elképzelni sem tudom, de . . . végtére is mért lesz jó nekik, ha megmaradnak magyarnak? Főleg ha az átvészelandó időt nem tudom végesnek látni . . . Vagyis apám mintha éppen mindezekre nem kérdezne rá igazán, amikor kijelenti, hogy saját népe ellen vétkezik, aki úgy beszél, ahogy én beszélek. „Nem

kell mindig olyan nagyon igazságosnak lenni”, mondja többnyire a szópárbaj végén, abba mintegy belefáradva. Nem rendelkezve olyan önhittén könyörtelen, önmagamat is jelentéktelenné zsugorító felülnézettel, amitől én végül is jelentősnek tudom magam érezni. No meg persze „nem értve a politikához”. Mindössze a „drágán fogunk ezért megfizetni”-t mondva ki mindjárt, közvetlenül azután, hogy a később mindent igazoló jeges újvidéki razzia híre hozzánk is eljut. Hogy miután a gyógynövény-termesztő cég révén egy időre Újvidékre kerül át és Temerinben is dolga akad, éjszakai bagolyórám során halljam meg a suttogóra fogott meséjét. Hogy ott szinte nincs is ház, ahonnan valaki ne hiányozna. Nem mintha nem lettem volna ott annak idején Zentán én is, de azok az idők elmúltak, legjobb őket talán el is feledni . . .

Közben meg a gyökereket, szintén ez idő tájt, valahol az ötvenes évek derekán már, titkos féreg foga kezdi el rágni.

Többé-kevésbé titkos, igen, látszólag a testvériség-egység meleg vagy talán mégis inkább a feledés és feledtetés nyirkos fekete humuszával igyekezve a többségiek és kisebbségiek közötti történelem mélyesztette szakadékot betemetni. Amennyire lehetséges ledönteni a nyelvi korlátokat is, amelyek a dolgok logikájából fakadóan mindenekelőtt miránk dőlhetnek. Egyelőre még a tanári szobákban csupán az iskolák egyesítését követően, azután, hogy az önálló magyar vagy más kisebbségi tannyelvű iskolák tagozatokká fokozódnak le, hiszen a délszláv pedagóguskollégák többnyire nem értenek magyarul, vagy félre csak, például „rác”-nak a „srác”-ot, hogy utána az ártatlanság szótári bizonygatása következzen, nem feltétlenül teljes sikerrel. Nehezen kivédhető egyensúly-eltolódás, amelyen még egyes iskolaigazgatók magyar mivolta sem igen változtat, Balogh „néptanítóé” sem sokat, aki hosszú ideig még a fúziót követően is megmarad igazgatónak, helyi illetőségű partizánlány-mártírunk, Fejős Klára is iskolája névadójának. Sőt ez a tanintézmény jó ideig még magyar többségűnek is, mivel egyelőre csupán néhány szerb osztályt csatolnak hozzá. Később már, semhogy ősém is idejárna, abban az időben inkább, amikor már tanerőként ide többen is visszakerülnek. Mert „Balogh Jóska” még megőrizni igyekszik a tagozat gárdájának nyelvtisztaságát, kerülve a „jobb megoldás híján” többségi nyelven való helyettesítést. Hogy végül is ezért teszik-e ki a pártból, nem tudom, mindenesetre nacionalizmus vádjával teszik, mielőtt azt egy idő után visszavonva visszahívnák, csakhogy ő nem megy már vissza. Ekképpen

is marad meg végig, egészen nyugdíjaztatása pillanatáig ritka kivételt képezően, egyetlen párton kívüli igazgatónak. Pontosabban pártból kicsapott iskolaigazgatónak, mivel a városi kertészeti vállalatnál sokáig apám is igazgató volt, igaz, hogy csak „megbízott”, mert azt, hogy ténylegesen is az legyen, ugyanúgy sikerült elkerülnie, mint azt, hogy a pártba belépjen, bár ez utóbbit nem mindenki volt hajlandó elhinni róla. Lelkészsünk, Sanyi bácsi sem, amíg csak apánkból egyszer a becsületszavát is ki nem csikarja.

Ám ha emlékezetem nem csal, a különböző nyelvű művelődési egyesületek szeretetben való egybeolvasztásának erőltetése az iskolákéinál valamivel előbb kezdődik, szabályszerűen az alulról jövő kezdeményezés látszatát keltőn. Itt is az összetartozás meghittségét fenyegetve, a „mi dolgunk”-ét vagy „ügyünk”-ét, azt a bensőséges „magunk közt vagyunk”-ot, ami gyanakvó beavatatlanok szemében könnyen tűnhet veszedelmes „cosa nostrá”-nak. Főleg ha egy művelődési egyesület a látszatléten túl is létezik, ha sikerekkel dicsekedhet, ha maga köré gyűjti a gyűjthetőket.

Úgy, ahogyan az a helyi Magyar Közművelődési Közösségben, majd annak folytatásában is történik. Abban a József Attila Kultúregyesületben (így, igen, mivel a „művelődési egyesület” megnevezés csak később válik nálunk ismertté), amelynek névadójáról azután hangzik el „népegyetemi” előadás az egyesület keretében, hogy névadó válik belőle. Vagyis ennek az egyesületnek a színjátészó együttese lenne az, ahol . . . ámbár a mai tévés és videós korosztályok hogyan is tudhatnák, mit jelentett az akkoriak számára az ilyenféle színjátészás, számunkra akár a mozi mellett is, ahol a kép alatti félig értett, többségi nyelvű feliratokat kellett silabizálni. Anyanyelvi szempontból is tehát, akkor is, ha közeli ismerőseink játszottak benne, vagy éppen ezért. Borbélyok, szabómeszterek, kishivatalnokok, kereskedők, fogtechnikusok vagy éppen kosárfonók is. Magyoláék a négy folyójukkal. Mellettük egy-két tanár is. Tanítók és tanítónők, de munkáslányok is, ám ők inkább csak a férjhezmenésig. Vagy éppen emiatt odázva el a révbe érést, helyi érdekű csillaggá váltan, nem igazán érezve már magukat otthon abban a világban, ahová beleszülettek, többnyire átmeneti sikerrel akaszkodva rá státusban és szellemiekben felettük álló partnereikre, színpadon kívül folytatva a rajta kezdődőt, olykor az elkurvulás határára is sodródva. De előfordultak itt háziasszonyok is, mint jó anyám, bár ő később csak.

Pár esztendővel öcsém után már. Akit a néhai Lőw bútorgyáros lánya, Gaul néni, óvodás korában avat öntudatosan osztályharcos egyfelvonásban tanyasi béresgyerekké. Hogy utána jóval később és Sanyi bácsi lelkészi keze alatt már, ő legyen *A Pál utcai fiúk* Nemečekje, s haljon meg a nyílt színen, feltörő nevetethetnékjét hősiezen leküzdvé, miközben az állapota reménytelenségét konstatáló doktor bácsit játszó egyik Magyola-fiú mellkopogtatás közben válogatott malacságokat sugdos a fülébe. De lesz belőle Nyilas Misi is, nem feltétlenül telitalálatként, mivel alkata valahogy mégsem felel meg a mindhalálíg való jóság benyomásának. Ám ez az előadás valójában nem is József Attila, hanem Fejős Klára jegyében születik meg, mivel a Móricz-mű színpadi változata Balogh igazgató ekkor még színmagyarnak számító iskolája keretében kerül színre. Tanulóinak és tanerőinek összprodukciójaként, sőt pedellusával is ugyancsak a pedellus szerepében, ugyancsak Balognak hála, aki a lehetőségek szerint mindenkit színpadon kívüli szerepében parancsol a színpadra, beleértve saját magát is: ekképpen is lesz belőle a debreceni kollégium kérlelhetetlen szigorúságú igazgatója. Néhány évvel azután már, semhogy anyánk a holland Heyersman halászdrámájában, a *Reményben* hajótörést szenvedett férjét és négy, szintén tengerbe fulladt fiát elvesztő öreg halászasszonyt alakít – kettőt közülük a dráma végén siratva el kétségbevonhatatlan sikerrel. Pedig valójában egy betegsége miatt visszalépő szereplő helyett áll be, első színpadi fellépéseként és némiképp a „hóhért akasztják” képletének jegyében, amiért, lévén leányfejjel, nyolc hónapos pesti tartózkodása idején lelkes színházba járó, az együttes előadásairól bizonyos hozzáértéssel mond véleményt; innen is a feltevés, hogy játszani tudna. És hát csakugyan: nem csupán napilapunkban, a *Magyar Szóban* éri dicséret, hanem egyik vidéki vendégszereplésük alkalmával annak a falusi bácsikának a részéről is, aki szerint „kegyetlenül jól játszott”. Mert a *Remény* minden idegen környezetet megjelenítő komorsága ellenére még falun is képes sikert aratni, énekes-táncos népszínművekhez szokott közönség előtt is tehát, lévén a szó igazi értelmében népdráma, egyszerű emberek tragédiája. Vendégszereplések egész sorát indítva el, s folytatódva azután is még, hogy anyám egy idő után kimarad a gárdából. Haláleset, édesapja, hitlenné válásom folyamatát akaratlanul elindító nagyapám halála miatt adva át a stafétabotot az egyik epizódszerep alakítójának, aki addigra már az ő szerepét is betéve megtanulhatta. Annyira is akár,

hogy a sűgóra is egyszer legyen csupán szüksége: amikor az előadás előtti pálinkázgatás folyományaképp az őrhelyét elhagyó Magyola Ilonka vállalkozik a helyzet megmentésére. Szakad is a verejtek róla, meséli később.

De azután anyám újra játszik. Egyebek mellett még a *Nórában* is, nem a címszerepet ugyan, hanem annak barátnőjét csak, igen, eseménytelen és szorongató hétköznapjaiban számára ez mindenekelőtt a kikapcsolódást jelenti, magát a szót is ezzel összefüggésben hallom tőle először. Pedig még egy kezdeti ellenállást is le kell neki győznie, mert apánknak eleinte nem tetszik, hogy „abba a bandába” jár, amelyről egy ideig még elismerni sem nagyon hajlandó, hogy mégsem nevezhető bandának. Mert . . . mert valahogy attól tartok, itt talán még az Écskán valaha kilencszáz holdnyi földbirtokot irányító tisztartó nagyapja nagytörvényűsége is benne motoszkál, rejtett hajszálgöyökér-rendszeren szivárogtatva át belőle egy keveset abból a kurtanemesien mokányos rártartiságból, amely a maga állítólagos (mert kutyabőrrel már nem igazolható) „ongvai és nádudvari Varga”-ságában képes volt ugyan hó- és unalomfedte hosszú téli éjszakákra városba menesztett szánokon hozatni ki a birtokra hozzá illő vendégeket cigánybandástul, előírásosan bele is bukva a tisztartóságot felváltó bérlői vállalkozásba, ámde egyik, váltóhamisításig „könyelmű” fiát a halálos ágyán sem engedni közel magához. Nem mintha apám ismerte volna ezt a nagyapját, ám azt, hogy a családi szájhagyomány szerint Becskereken és környékén ő viselt utolsóként zsinóros dolmányt, mégis bizonyos önérzettel meséli. Mindenesetre neki mintha éppen a fentiekkel összecsendülve imponálna Jókai Garamvölgyi Ádámja és az az egész passzív rezisztencia, ami ebben a regényalakban testesül meg, épp csak azt felejtí el, hogy Garamvölgyi uraiméknak volt hová visszavonulni. Ám ugyanezért tekint elismeréssel a „zentai intelligencia” begombolkozottságára is a háború befejeződése utáni első években, amit időnkénti rövid ott-tartózkodásaikor nem biztos, hogy helyesen mér föl, alighanem emiatt is ítéli meg úgy, hogy zentai felléptekor régi ismerősei „bojkottálták” anyámat, aki eme megállapításától nagyon meg is bántódik. Mindenesetre, ha a *Reményt* nem éppen Sanyi bácsi rendezí, elképzelhető, hogy apám elejét veszi anyám egyesek szemében kissé különös kilengésének. Mivel erre mégsem mindenki tekint osztatlan megértéssel, némelyek közülük éppen miattam, mondván, hogy nincsen elég baja így is szegénynek, mintha leginkább azt nem

értenék, hogy hát épp ezért . . . Alkalmasint azonban mintha még egyre inkább hitébe és erkölcsébe gubózó nagynénem is bizonyos fenntartásra lenne hajlamos világiasabb hűgával szemben. Sokkal inkább elvi alapon, mint Ómamánk, aki jobbára csak a gyakran szegényes környezetben játszódó darabokat kifogásolja. Ám amikor Zilahy *Zenebohócok*jában anyám még tolószékbe is kerül, még hozzá más ilyen alkalmatosság híján épp az enyémben, jó előre kijelenti, hogy nem hajlandó az előadást megnézni. Amit én ezúttal az első sor székeinek egyikéről tekintek meg, kivételesen, mivel rendszerint a kerekeimen szoktam maradni. Oldalt, közvetlenül a színpad mellett, olyképpen, hogy tenyeremet akár annak peremére is tehetem, néminemű alulnézetre is rákényszerültem. Néha meg olyasmit is érzekelve, amit a szereplők nem szántak a közönségnek. „Lassabban, b . . . d meg”, szisszen föl egyszer közvetlen közelemben az őt ért karcolástól az egyik szereplő, amikor társa egy lovagi páncél leeresztett rostélyú sisakját veszi le róla, épp csak általam hallhatóan, vagyis a szemérmes kipontozásnak megfelelően. Ellentétben azzal, ami fennhangon hangzik el Zilahy (már megint!) *A szűz és a gödölyéjének* egyik előadásán, de csupán átmeséltem jutva fülemhez. „Én marhákkal nem mosatok lovat!”, kiáltja ugyanis felháborodva a telefonba a darab egyik, frizurájára kényes hölgy szereplője, utólag cserélve ki a „marhát” a szöveg szerinti „ló”-ra, mintha bizony nem lenne mindegy marhákkal vagy lovakkal hajtatni . . . Úgyhogy anyám időnkénti színpadra lépései az én számomra nem annyira kikapcsolódást jelentenek, mint inkább „bekapcsolódást”, egyfajta kitekintést, vagy éppen „betekintést” egy másik világba, attól függően, honnan is nézzük. A maga nemében örömet is tehát, hogyha úgy vesszük; eltekintve attól, hogy ilyenformán heti két-három alkalommal Ómamánkra hárul esti „lerendezésem”. Mivel a próbák este vannak, nyolctól tízig, de olykor tizenegyig is elhúzódnak, ennek ellenére öcsémnel néha mi is ott vagyunk. Bár az esetek többségében otthon, sőt ágyban is, mire anyánk hazaérkezik. Egy alkalommal az őt hazakísérő és rövid időre be is térő Balogh igazgató és neje társaságában; a házaspár meglehetősen hangos, amiért is mindössze pillanatokra felébredő, de a hangokat azért felismerő öcsém másnap kissé vonakodik elhinni: igazgatója odaát a másik szobában nem énekelt lelkesen és nagy hangon szerb partizándalokat Tito marsallról. Főzés közbeni konyhai szereptanulásaihoz anyámnak különben gyakran végszavazok is, alighanem ezzel összefüggésben is szokva hozzá drámai

szövegek olvasásához. Mivel nem csupán azokat a darabokat olvasom el, amelyekben ő játszik, hanem azokat is, amelyekben a felkínált szerepet (mindig nagyon tudva, mi felel meg habitusának, s mi nem) nem fogadja el, vagy amelyek az együttes műsorán már eleve nélküle szerepelnek, illetve szerepelnének, ötletként merülve föl csak, de valamilyen okból később elvetve. Ekképp olvashatok hát Ibsent, Gorkijt és Nušičot, Zilahyt, Zilahyt és Zilahyt, Bródyt és Hunyadi Sándort, Molnárt, Földes Imrét, Indig Ottót, Lengyel Menyhértet. Na meg Csepreghy Ferenc *Piros bugyellárisát*, egyedüli népszínműként a hozzám eljutottak sorában. Nem mintha ilyen nem szerepelt volna több is az együttes műsorán, s nem néztem volna meg őket, igaz ugyan, hogy mind kevesebb lelkesedéssel. Nem holmi sznobizmusból, hanem amiért a színpadon látottaktól én a valóság meghosszabbítását vártam volna el, mindannak látását és hallását, amit közvetlenül nem láthatok és hallhatok, hála a színpadkép hiányzó elülső falának bepillantást a szereplők szobájába, azzal, hogy itt lehetőleg minden úgy játszódjék le, ahogy az a „valóságban” történik, amiért is azt a darabot tartottam jónak, ami annak a valóságképnek felelt meg, ami jórészt éppen az irodalom nyomán kezdett bennem kialakulni. Ám azért a valóságról egy valamit mégis csak tudtam: nem jellemző rá, hogy a benne élők „csak úgy ok nélkül” és egyik pillanatról a másikra dalra fakadnak és táncra perdülnek. De hát a közönség nagy része mégiscsak ezt szerette, példának okáért Szigligeti *Csikósát*, ami azért mindenképpen dráma a maga nemében, vagy a talán soha nem is tudtam kicsoda *Cigány Pannáját*, ami viszont giccs a javából. Vagy éppen a két háború közötti dzsesszkorszak zenés vígjátékait, gyakran egy szál zongora, máskor viszont Karácsonyi tamburásainak kíséretével. Ám azért a *János vitéz*hez, amint korábban már utaltam is rá, egy kis zenekar is összeállt, jelentősen hozzájárulva a sikerhez.

(Folytatjuk)